

ПРВА СВЕСКА

Јеврејски народ и антисемитизам

(од старог века до 1918. године)

Пројекат Канцеларије за демократске институције
и људска права при ОЕБС-у и Куће Ане Франк

Наставни материјал
за борбу против
антисемитизма

1. Увод
2. Како је дошло до тога да Јевреји живе у разним деловима света?
3. Живот Јевреја у средњем веку
4. Јевреји у Југоисточној Европи
5. Јевреји у Европи након револуција и стварања националних држава

1. Увод

Наставни материјал о антисемитизму

Ово је наставни материјал о једном посебном облику мржње који се зове **антисемитизам**. Антисемитизам је мржња према Јеврејима базирана на предрасудама, стереотипима и лажима, усмерена према појединцима, заједници, или према институцијама и симболима који су јеврејски или се доживљавају као јеврејски.

Мржња и предрасуде према Јеврејима су феномен који се вековима преноси и одржава, чак и тамо где уопште нема Јевреја или где су они тек бројчано незнатна мањина. Током историје, као последица антисемитизма, Јевреји су много пута били прогањани, обесправљивани, пљачкани, протеривани и убијани. Најстрашнији антисемитистички злочин био је **Холокауст** – геноцид почињен да би се уништили сви Јевреји, који је током Другог светског рата систематски планиран и изведен од стране немачких нациста, њихових помоћника и истомишљеника широм окупиране Европе. Тада је убијено 6 милиона Јевреја.

Да бисмо разумели антисемитизам и научили како да му се супротставимо, с једне стране је потребно да научимо нешто више о Јеврејима, њиховом пореклу, искуствима и нашој заједничкој историји, а с друге стране треба да разумемо механизме који доводе до предрасуда, мржње и насиља, у овом случају против Јевреја, као и њихове далекосежне последице.

Јевреји су и етничка и верска заједница. Јеврејска религија се зове **јудаизам**. Јевреји су веома стари народ чију историју можемо пратити кроз више од пет хиљада година. Пореклом са античког Блиског истока, Јевреји већ вековима живе као мањина расељени широм света. Они су у различитим периодима живели у миру са другим народима и доприносили развоју привреде, културе и науке, а опет, у неким другим временима постајали су предмет прогона и протеривања. И поред тога, вековима су успевали да задрже и очувају свест о свом идентитету и својој религији.

Јевреји вековима живе заједно са другим народима и на подручју Балкана и данашње Србије. Током година јеврејска заједница је дала велики допринос привредном и културном развоју Србије. У XX веку су Јевреји из Србије, и касније из Југославије, више пута у најтежим тренуцима делили судбину са српским народом. Током Другог светског рата у Холокаусту је страдало више од 80% југословенских Јевреја. Данас је јеврејска заједница у Србији мала, са активним јеврејским општинама у неколико градова и са седиштем у Београду.

О антисемитизму учимо не само зато што је то цивилизацијска, морална и људска обавеза, него и зато што, учећи о нашем заједничком животу са Јеврејима, учимо и о себи и сопственој историји, и боље је разумемо. Између осталог, процес усвајања савремених вредности толеранције, недискриминације и поштовања људских и грађанских права као општих цивилизациј-

Јеврејски идентитет

Јевреји током историје, као и данас, на разне начине дефинишу свој јеврејски идентитет, односно онај део свог идентитета који је везан за јеврејство. За неке је јеврејски идентитет везан првенствено за верску заједницу и религију, тако што се нпр. одлази у синагогу, славе јеврејски празници и живи према јеврејским верским обичајима. Други, пак, свој јеврејски идентитет дефинишу кроз припадност јеврејској заједници као етничкој групи, односно народу, као што нпр. Србин, Енглез или Шпанац осећају припадност својим народима. Неки, опет, свој јеврејски идентитет осећају и испољавају кроз традицију и културу, тако што нпр. воле јеврејску музику, јеврејске кулинарске специјалитете и традиционална јела, јеврејске писце и песнике, читају о историји Јевреја, на путовањима посећују јеврејске знаменитости и сл. Други сматрају да је неко Јеврејин једноставно уколико се тако сам осећа. Некима је у сржи јеврејског идентитета заједница, као и заједничка историја и судбина јеврејског народа. Многима комбинација ових различитих дефиниција и осећања чини елементе њиховог јеврејског идентитета.

ских вредности, започео је после Другог светског рата, након што се свет суочио са страхотама злочина које су нацисти и њихови помагачи починили, међу којима јединствено место има управо Холокауст.

Антисемитизам, као мржња базирана на подозрењу и предрасудама према непознатом, спада у ширу категорију која се назива **ксенофобија**. У ксенофобију спада, на пример, и антициганизам, хомофобија, исламофобија и други облици мржње као нпр. мржња према досељеницима, избеглицима и слично. Постоје одређене сличности међу свим овим облицима мржње, а неретко су исти појединци, групе и организације носиоци тих идеја, идеологија и програма против више различитих угрожених група, као што се исти и слични механизми често користе за ширење различитих врста мржње и манипулацију јавним мњењем. С друге стране, постоје и одређене специфичности које су карактеристичне само за антисемитизам.

Учећи о антисемитизму научићемо како да штитимо права наших суграђана, припадника јеврејске заједнице, али и како и да заштитимо своја, као и права других група. Истовремено, размишљаћемо и о томе како да заштитимо себе од зла и мржње, за које нас је историја научила да може да се увуче у свачије срце и да од свакога учини злочинца.

У историји се више пута дешавало да, вођени мржњом према Јеврејима, други „процењују и одлучују” о томе да ли је неко Јеврејин или није, на пример позивајући се на бесмислену расистичку тезу да се јеврејски идентитет наслеђује генетски, и тиме излажући и Јевреје и оне које су „идентификовали” као Јевреје шиканирању, дискриминацији, пљачки или чак, као у случају Холокауста, убијању.

Соња Михал Бунијевац из Београда има 27 година и ради као консултант за процену ризика.

„За мене, бити Јеврејка значи припадање једној породици, пре него народу, чији чланови деле заједничке вредности. Када обележавам Шабат (дан одмора), ја то радим не само зато што је тако записано у Тори, већ и због тога што се тако осећам повезаном са осталим Јеврејима који раде исто широм света.”

Александар Саша Нећак из Београда има 80 година и архитекта је у пензији. На слици десно је Саша из времена пред-ратног Београда.

„За мене, бити Јеврејин значи кроз одрастање и образовање усвојити и примењивати, у сваком тренутку, вредности јеврејског начина живота. То значи да ја постојим да бих друштво у коме живим свим својим знањем и умећем померао у правцу етичке перфекције. Када говорим о одрастању и образовању ја сам одрастао и образовао се у Србији, што је веома битно. Живећи у Србији ја делим зло и добро са српским народом, а истовремено то чиним и са још најмање 28 других мањина које живе у Србији и чија је држава и домовина Србија, и који су сви учествовали у стварању вредности Србије. Има људи који пошто немају ту другу, још једну, додатну димензију у свом идентитету, не разумеју моје доживљавање бо-

гатства идентитета. Због богатства идентитета које Јевреји имају, и због позитивних особина које сам овде стекао, ја увек истичем да сам Јеврејин и поносан грађанин Србије.”

У трећој свесци: више о религијском и расистичком антисемитизму, различитим облицима испољавања антисемитизма данас, и ксенофобији

Размишљања младих

Млади из различитих делова Србије су са нама поделили своја размишљања о важним темама и изазовима савременог друштва као што су идентитет, слобода, људска права, дискриминација, предрасуде и сл.

„Свако треба да изрази своја схватања и при том не мора да се прилагођава већини. Свако треба да буде управо оно што јесте, без тога да га друштво осуђује и да га тера да се по сваку цену уклапа у друштво. Сви смо ми различити и треба да прихватамо различитости. Ако останемо своји, чак и када нисмо прихва-

ћени од других због наше посебности, можда ће други почети да нас поштују. И то је нешто.”

Милан Ивановић, 16 година, Београд

“Већина је спремна да закључује о другима на основу непотпуних информација. Често није све онако како нам у почетку изгледа, паметна је изрека да се не суди о књизи по корицама. Када судимо пребрзо и без довољно знања о људима и појавама, најчешће долазимо до погрешних закључака, ставова и мишљења.

Не знам одакле потреба људима да на основу непотврђених информација суде о некоме. Сматрам да је то веома лоше. Моје препорука је да се добро размисли пре него што се заузме било какав категоричан став о било коме или било чему. Потребан је напор да би се дошло до исправног става. Мора се ствар испитати, а информације проверити, пре него што стекнеш и саопштиш своје коначно мишљење.”

Златија Бошњаковић, 16 година, Београд

„Када увредим другог најчешће је то зато што сам повређен. Реагујем када ме неко понизи, узвратим, па ми је после жао. Сада схватам да постоји решење када те неко повреди: то треба игнорисати, отићи са тог места са свешћу да је особа која се тако понаша на нижем ступњу знања од тебе. Такво негативно понашање унижава човека. Реаговати смирено и не узвраћати у таквој ситуацији је победа!”

Михајло Миљеновић, 16 година, Шид

„Под дискриминацијом подразумевам одбацивање сваког вршњака који не успева да се довољно добро поистовети са моделима које намећу медији, филмови, па и цртани филмови, пошто се ово углавном догађа када су деца млађа... ту негде око петог разреда основне школе. Ко год не може да стане у ту

„малу коцкицу”, он није довољно добар за остатак друштва! На неки начин су га дискриминисали игнорисањем. Избацују га из групе и из свих заједничких активности, вређају га, трпи вербално насиље, итд. Наравно, различити смо, немамо сви иста интересовања и не можемо да очекујемо да ћемо имати шта да причамо баш са свима. Али, када се неко труди да комуницира с тобом, а ти му не дозвољаваш зато што је другачији, онда је то дискриминација.”

Илија Ђорђевић Арсић, 16 година, Ниш

„Оно што смо наследили не можемо променити. Али, можемо да променимо своје понашање и своје виђење света ако смо доживели нешто, и кроз то нешто научили, па рекли: Е, сад нећу више бити такав јер сам то осетио на својој кожи!”

Влада Симић, 16 година, Шид

„За мене је слобода да можеш слободно да кажеш ко си, шта си, одакле си, да можеш слободно да се крећеш и да будеш сигуран, да имаш достојанство. Слобода је и да не морају сви људи да мисле исто. Ја мислим да је данас у друштву најтеже незапосленима, који немају од чега да живе, и бескућницима.”

Сара Ђорђевић, 16 година, Београд

„Достојанство је када човек од свог рођења шири своје видике и учи да гледа другачије на свет око себе. Свако од нас је једна индивидуа која покушава да осмисли сваки свој будући корак. А слобода изражавања је слобода испољавања свих својих квалитета, али и мана.”

Златица Павловић, 16 година, Шид

„Ја сам приметила да многи мисле да се сви Јевреји међусобно познају. То је предрасуда. Мене некада питају: ‘Хеј, ти си Јеврејка, познајеш ли ту и ту особу која је исто Јевреј?’ Ми јесмо мала заједница и многи се познају, али није тачно да се сви Јевреји међусобно познају и друже.”

Марина Драшковић, 17 година, Тинејџ клуб Јеврејске општине Нови Сад

„Ученици често збијају шале на мој рачун на тему новца, јер влада та глупава предрасуда да су Јевреји шкрти. На пример, скоро сваки дан неко у школи каже: ‘Данас нећу потрошити паре на ујину – постао сам прави Јеврејин, баш као ти!’ Ако би се ја успротивила томе, само би било горе, јер би ме још више зезали. Онда је боље да прећутим.”

Хана Фа, 17 година, Тинејџ клуб Јеврејске општине Нови Сад

„Слобода за мене значи да можемо са сигурношћу писати и рећи своје мишљење, да имам слободу кретања, да имам право да се школујем, да нема ропства. Достојанство за мене значи да имаш одређени однос према другим људима. Мислим да је у друштву данас највише угрожена ромска мањина, јер их људи игноришу, а неретко они трпе и све облике насиља.”

Матија Вељковић, 16 година, Ниш

Хана Фа, Михајло Милетић и Марина Драшковић из Тинејџ клуба Јеврејске општине Нови Сад

Попуни своју визит карту:

Име и презиме: _____

Место рођења: _____

Где живиш? _____

Одакле су ти бабе и деде

1. _____

2. _____

3. _____

4. _____

Шта највише волиш?

Најважније ствари у мом животу су:

... Мој идентитет?

За мене је поштовање људских права важно због:

2. Како је дошло до тога да Јевреји живе у разним деловима света?

Јевреји су били први народ који је прихватио веровање у једног бога. Крајем другог миленијума пре нове ере основали су своју државу. Под влашћу великих држава Јевреји су сачували своју веру и традицију, али су доживели страдање и расељавање по Римском царству. Током периода средњег века у Шпанији, под Арабљанима, Јевреји су дали велики допринос науци и култури и тај период су назвали „златни век” своје историје.

Првобитна историја Јевреја одвијала се на простору данашњег Израела, где су Јевреји, крајем другог миленијума пре нове ере, створили своју државу. Овај простор се назива и Палестина, по Филистејцима, народу са којим су Јевреји у то време водили борбу за превласт. Јевреји су били први народ који је прихватио **монотеизам**, односно веровање у једног бога. Најстарија јеврејска историја описана је у књизи коју Јевреји називају *Танах*, а хришћани *Стари завет*. У њој су садржана народна предања, правне и моралне норме, које су извршиле велики утицај на друге монотеистичке религије, хришћанство и ислам. У време цара Давида јеврејска држава је достигла врхунац моћи и пространства. Под његовим наследником, царем Соломоном, током X века пре нове ере, у Јерусалиму је подигнут велелепни **храм**. После Соломонове

Модел јерусалимског храма у Музеју Израела

смрти држава се поделила, а затим су је освојили Асирско, потом Халдејско-Вавилонско царство, које је разорило храм у Јерусалиму и одвело становништво у ропство. Средином VI века пре нове ере Блиским и Средњим истоком је завладало Персијско царство, чији је цар Кир дозволио повратак Јевреја и обнову храма у Јерусалиму (Други храм). После освајања Александра Македонског у Палестини су владали хеленистички владари, који су настојали да Јеврејима наметну своје верске култове. То је изазвало устанак под вођством Јуде Макабија и обнову јеврејске државе, али је средином I века пре нове ере

Палестином завладала Римска држава. Због великих намета и скрнављења јеврејске вере избио је општи устанак, који је Тит, син цара Веспасијана, сломио 70. године. Јерусалимски храм је уништен, а велики део јеврејског становништва је одведен у заробљеништво. У Јерусалиму је избио и други велики устанак, који је 134. године угушен у крви. Јерусалим је разорен, а највећи број преосталих Јевреја је одведен као робље у Италију и разне делове Римског царства. Тиме је почела двомиленијумска јеврејска **Дијаспора** (расејање).

(Фото: Berthold Werner)

ЈЕВРЕЈСКА ДИЈАСПОРА 70 - 500. године

У трећој свесци: Сазнај више о изазовима и проблемима са којима су се у различитим периодима сусретале избеглице, прогнаници и мигранти на нашим просторима.

Титов славолук

У славу победе царевог сина Тита над Јеврејима 70. године у Риму је подигнут славолук са призорима тријумфа после освајања и пљачке Јерусалима и Другог храма. На њему се види како римски војници воде заробљене Јевреје који носе седмокраки свећњак (менору), симбол јеврејског народа, опљачкан из храма у Јерусалиму.

(Фото: Dnalor 01)

Сефарди и Ашкенази

Временом су формиране две велике јеврејске групе Сефарди и Ашкенази, који су делили исту религију, али уз одржане специфичне разлике у култури и обичајима. Сефарди су живели у Шпанији, Португалији, северној Африци, Блиском истоку, а касније ће се доселити и на Балканско полуострво, и у друге крајеве. Ашкенази су живели претежно у Француској, Немачкој, централној и источној Европи. Сефарди су говорили ладино језиком, заснованом на шпанском језику, а Ашкенази јидиш, чија основа је био немачки језик. Дискриминација и антијеврејске предрасуде су пратиле обе групе кроз историју.

Пример: **Живот Јевреја у Кордоби**

Арапи су у седмом веку освојили највећи део Шпаније и формирали државу, Кордопски калифат, са Кордобом као главним градом, у којој су Јевреји уживали личне слободе и слободу вероисповести. Јевреји су имали истакнуту улогу у привреди и науци, нарочито на универзитету у Кордоби, основаном 756. године. Јеврејски учењаци су уз арабљанске били међу најбољим тумачима дела грчке филозофије, тако да се овим путем Западна Европа упознавала са античким наслеђем. За јеврејску културу, филозофију, поезију и науку био је нарочито плодносан X век. У јеврејској историји овај период, обележен благостањем и процватом, назван је „златним веком”. Слабљењем и распадањем арабљанског калифата за Јевреје у Шпанији започела су нестабилна времена, испуњена ратовима, обесправљењем и погромима. Један од већих је био погром у Гранади 1066. године, када је у налету антисемитизма, група муслиманских становника побила више хиљада Јевреја у граду.

У шпанској јеврејској заједници деловао је низ истакнутих стваралаца међу којима је најчувенији био рабин и филозоф Мојсије Мајмонид. Рођен је у Кордоби средином XII века, већи део живота је путовао, а коначно се настанио у Каиру и био лекар султана Саладина. Писао је на арапском и хебрејском, а његова дела из филозофије, јеврејске религије и традиције, као и из медицине су утицала на мисао широког круга учених људи.

Рабин и филозоф **Мојсије Мајмонид**, споменик у Кордоби

РЕЧНИК

Макабејци — назив за јеврејску устаничку војску која је око 160. године пре нове ере ослободила јеврејску земљу од власти хеленистичких господара

монотеизам – веровање у једног бога, једнобоштво

храм — грађевина посвећена религиозним или молитвеним активностима, зграда за религиозне обреде, богомоља

дијаспора — Означава припаднике једног народа који живе одвојено од матичне државе; од краја I века нове ере ова реч се посебно везује за Јевреје.

ПИТАЊА/ЗАДАЦИ за ученике

1. Јевреји данас живе у разним деловима света.
 - а) Размисли који су били узроци миграција јеврејског народа кроз историју.
 - б) Зашто се период историје Јевреја под арапском влашћу у Шпанији сматра „златним веком”?
 - в) Наведи које су биле две највеће јеврејске групе у Европи. Које су њихове специфичности?
2. Зашто у савременом свету постоји више милиона избеглица и интерно расељених лица?
3. Који су узроци миграција данас?

3. Живот Јевреја у средњем веку

У средњем веку Јевреји су живели у разним деловима Европе, у државама са различитим владарима, законима, већинским народима, културама и језицима. Оно што је повезивало Јевреје широм Европе и чинило их хомогеном групом био је **јудаизам**, јеврејска култура и обичаји. Карактеристичан облик антисемитизма у овом периоду је религијски, пре свега хришћански антисемитизам, који дискриминацију и прогоне Јевреја покушава да оправда верским разлозима. Упркос притисцима и прогонима, Јевреји су успели да сачувају своју културу, традицију и веру, која ће постати саставни део заједничког европског наслеђа.

Период између V и X века европске историје карактеришу сеобе народа, борбе за освајање нових територија и успостављање нових кнежевина и краљевстава. У том периоду Словени насељавају Балканско полуострво и стварају прве државе. И Јевреји су део овог разноликог европског мозаика народа, расејани у различитим деловима Европе, као и северне Африке и Блиског истока, још од времена протеривања из Израела у II веку.

Између XI и XIII века хришћански владари западне Европе у спрези са Римокатоличком црквом и римским папом организују низ ратних похода на Блиски Исток, у историји познатих као „крсташки ратови”, како би освојили Јерусалим и „Свету земљу”. У том периоду Јерусалим је био под влашћу различитих арапских и селџучких династија, припадника исламске вероисповести, а крсташи су покушавали да га врате у руке хришћана. Читав овај период биће прожет изузетном религијском нетрпељивошћу.

У Европи је овај период обележен насиљем према свима који су препознати као непријатељи хришћанства. Међу првима на удару су били Јевреји, настањени у западној и централној Европи, па су постали мета насилног покрштавања.

Много озбиљнија појава је била организовање погрома Јевреја. Тако је 1096. године крсташка војска на свом путу ка Палестини започела разарање јеврејских заједница у Европи, паљењем њихових четврти и синагога, као и масакром неколико хиљада Јевреја. Највећи погроми су били у градовима у немачкој покрајини Рајни, у Прагу, у Мађарској и у другим местима. Јевреји су у истом периоду пострадали и у градовима под муслиманском влашћу у Шпанији и Северној Африци.

Након што су Јевреје оптужили за „нелојалност”, енглески краљ Едвард I је 1290. године посебним законом наредио протеривање свих Јевреја из Енглеске и заплону њихове имовине. Из Француске су Јевреји први пут протерани 1182. године и том приликом им је, такође, одузета имовина. Након тога им је омогућен повратак, али су били оптерећени тешким порезима и изложени разним облицима дискриминације. Нова протеривања из Француске уследила су 1306. и 1394. године. У Шпанији је 1492. године наређено протеривање свих Јевреја који нису прихватили католичанство. Неколико година касније иста судбина ће задесити и Јевреје у Португалу.

Пример:

Живот Јевреја у Кракову

Краков у Пољској је био један од градова у којем су, заједно са Пољацима и другим народима, живели и Јевреји. Године 1334. краљ Казимир Велики одобрио је Јеврејима права да тргују и да практикују јудаизам у граду Кракову и околини. Од тог времена смењивали су се периоди конфликта, у којима су Јеврејима повремено одузимана права, а бивали су и протеривани из једног дела града у други, и периоди мира и просперитета. Тако су након погрома 1495. године Јевреји протерани на другу страну реке Висле, у Казимиерц. Године 1558. подигнут је зид који раздваја хришћански од јеврејског дела Казимиерца. Развитком Кракова, Казимиерц је постао део града и, упркос повременим нападима против Јевреја, постао је од XVI века најзначајнији културни, интелектуални и духовни центар за Јевреје у Пољској. У њему су изграђене многе синагоге и школе, а неки од најважнијих рабина тог времена живели су и писали књиге, које су имале велики утицај на јеврејску веру и културу у целој источној Европи и шире, управо у њему.

У XIV веку велика епидемија куге погодила је Европу. Сматра се да је „црна смрт”, како су кугу звали, однела животе чак половини становника Европе. Континентом је владао панични страх од заразе, а лекари и свештеници нису умели да објасне узроке болести, нити да понуде лек. Тако су Јевреји оптужени да су „тровали бунаре” и на тај начин ширили заразу. У погромима који су због тога уследили више од 60 јеврејских заједница широм Европе је уништено, а многи Јевреји су спаљени на ломачама.

Многи хришћански владари су забрањивали Јеврејима да поседују земљу. Како нису могли да се баве земљорадњом, Јевреји су живели углавном у градовима. Али, и у градовима им је било забрањено да се баве читавим низом професија или да тргују са одређеним врстама робе. Разлог овакве политике лежао је пре свега у чувању монопола и спречавању конкуренције домаћим трговцима и занатлијама, при чему је дискриминаторска политика оправдавана различитим антисемитистичким предрасудама. С друге стране, хришћански владари су позивали Јевреје да раде за њих као скупљачи пореза или да се баве позајмљивањем новца (јер је црква забрањивала хришћанима да се тиме баве). Без много могућности избора, Јевреји су били принуђени да се баве оним занимањима која им у датом тренутку и на том месту нису била забрањена. Тако су, нпр. у Италији и Енглеској, припадници јеврејске заједнице често били кројачи. Неки су Јевреји били лекари, правници, тумачи, учењаци или су се бавили другим професијама за које је било потребно посебно стручно знање и вештина. Присиљени да буду стално на опрезу од нових протеривања и погрома, један од мотива за избор оваквих професија био је тај да, и ако им опљачкају имовину и отерају их, увек могу да своје стручно знање примене и у некој другој земљи.

Јевреји, позајмљивачи новца у Француској, око 1270. године

У крсташким ратовима су страдали и многи Јевреји, пагани, „јеретици” и други које су сматрани неверницима. Минијатура из француске Библије из око 1250. године (лево) представља крсташе који врше покољ над Јеврејима. На слици Јевреје препознајемо по капама. У неким деловима Европе Јевреји су били обавезни да носе посебне капе, или жуте ознаке или траке на одећи.

Један од злонамерних митова о Јеврејима, настао још у XII веку, био је да Јевреји „отимају и убијају хришћанску децу да би ритуално користили њихову крв за верске ритуале”. Оптужбе да Јевреји врше „ритуална убиства” су део типичних антисемитистичких наратива који се, у различитим формама, појављују и данас.

„Крвна клевета”, слика Карола де Превота, катедрала у Сандомјежу, Пољска (XVIII век)

Више о разним митовима и лажима о Јеврејима у трећој свесци.

Гето у Венецији

На минијатури из средњовековне француске хронике приказан је прогон Јевреја из Француске 1182. године.

Јевреји су широм Европе често били принуђени да живе у посебним деловима града, у „јеврејским четвртима”. У Венецији је 1516. године свим Јеврејима наређено да живе у одређеном делу града који се звао „гето”. Венецијански гето је најстарији јеврејски гето у коме су Јевреји били принуђени да живе одвојени од других становника.

Верска нетрпељивост према нехришћанима распламсана у периоду крсташких ратова ишла је на руку хришћанским трговцима у Паризу који су се, како би уништили конкуренцију јеврејских трговаца, жалили француском краљу Филипу II Августу. Краљ је наредио да се сви Јевреји протерају, јеврејска имовина је заплена и предата хришћанима, док су синагоге претворене у цркве. То је било још једно од трауматичних искустава из којег су Јевреји извукли поуку да не улажу у куповину некретнина, него само у предмете и вредности које би могли да носе са собом у случају нових погрома.

Кодекс Манес јесте најпознатија средњовековна збирка песама на немачком језику. Међу песницима чије су песме саставни део збирке налази се и Сускинд фон Тримберг. О њему се не зна много, осим чињенице да је био Јеврејин, што сведочи о важности јеврејског стваралаштва у грађењу како немачке, тако и европске културе.

У трећој свесци: Више о религијском, и другим облицима антисемитизма. Такође, сазнај више о нападима на јеврејске заједнице и имовину у Европи данас.

РЕЧНИК

Света земља – верски термин за територије које данас политички и географски називамо Израел и Палестина, а у ширем смислу и околни простори (Либан, Сирија итд.)

дискриминација – искључивање, одвајање, различито поступање према појединцима или групама само због тога што су по неком критеријуму (објективно или субјективно) „различити”; примери категорија по којој нека особа или група могу бити дискриминисане су расна, национална, религијска, полна или родна припадност, инвалидитет, сексуална оријентација, социјални статус, брачни статус, старост и друго.

гето – Од италијанске речи *getto* што значи „одбацили”, означава део града који настањује одређена етничка, социјална или друштвена група, која је ту издвојена разним облицима друштвеног, економског или политичког притиска; реч је први пут употребљена за опис Венецијанског гета, а после и за јеврејска гета у Европи.

погром – масовно насиље над припадницима етничке, расне или верске мањине, праћене уништавањем и крађом њихове имовине.

стереотипи – Превише поједностављене генерализације које се заснивају на минималном познавању одређених појава или група; стереотипи почивају на претпоставци да припадници неке групе имају одеђене особине које су само њима својствене и по којима се разликују од других, као и да те особине имају сви припадници дате групе. Стереотипи се могу испољити према свим друштвеним групама и категоризацијама људи: према занимању, националности, вери, раси, полу, друштвеној класи, сексуалној оријентацији итд. Иако се стереотипи деле на позитивне и негативне, у зависности од тога каква особина се приписује одређеној групи, треба имати на уму да су и ”позитивни” стереотипи базирани на незнању и нетачним претпоставкама тако да и они доприносе неистинитим, непотребним и у суштини негативним друштвеним поделама.

предрасуде – негативни судови или мишљења о некој особи, друштвеној групи или појави који се не заснивају на истинитом искуству нити на разумним доказима.

Сускинд, Јеврејин из Тримберга, илустрација из *Кодекс Манес*

ПИТАЊА/ЗАДАЦИ за ученике

1. Зашто су крсташки ратови означили почетак погрома над Јеврејима широм Европе у средњем веку?
2. На основу илустрација закључи на који начин су Јевреји били обележени како би се разликовали од осталих грађана.
3. Које су биле најзаступљеније предрасуде према Јеврејима у средњем веку?

4. Јевреји у Југоисточној Европи

После протеривања из Шпаније, Јевреји су у Османском царству створили више заједница. Једна од њих је била и на територији Србије. Јевреји су у Србији и на простору Аустроугарског царства, односно данашње Војводине, остварили значајан привредни и друштвени напредак, али су повремено били изложени предрасудама и дискриминацији. Јевреји у Србији су неговали свој културни и верски идентитет, али су развили и снажан осећај припадности Србији, па су се идентификовали и изјашњавали као „Срби Мојсијеве вере”.

После протеривања из Шпаније и Португалије крајем XV века, Јевреји су се већином населили у Османском царству. Били су настањени углавном у великим градовима, престоници Цариграду (данашњем Истанбулу), затим у Једрену, Солуну, Софији и другим градовима. У Османском царству основа идентитета је била религија, тако да су признате неискламске верске заједнице, православна, јерменска и јеврејска, организоване као посебне целине (милети). Њихови верски поглавари, постављани од султана, руководили су свим пословима заједнице, духовним и световним. Тако је и Јеврејима омогућено да негују свој верски живот, традицију и културу. Велико Османско царство је омогућавало Јеврејима да разгранају своје пословне активности, а због веза са Јеврејима у другим земљама развили су снажну међународну трговину. Бавили су се и разним занатима, нарочито производњом барута и оружја за турску војску. Неки Јевреји су заузимали високе положаје на османском двору, а омогућен им је и повратак у Палестину где се полако обнављао јеврејски живот. Једна од највећих јеврејских заједница је била у Солуну у којем су Јевреји чинили већину становника. Из Солуна и из градова на обали Јадранског мора су текле јаке јеврејске миграционе струје ка унутрашњости Балканског полуострва, да би током XVI века биле створене веће јеврејске заједнице у Сарајеву, Београду, Битољу, Скопљу и другим градовима.

У периоду после турског освајања Београда 1521. у граду се развија јеврејска заједница. Ратови између Аустрије и Турске током наредна два века донели су велика искушења Јеврејима у Београду. После освајања Београда 1688. Аустријанци су приморали Јевреје да рашчишћавају рушевине од бомбардовања и ваде лешеве. Затим су сви Јевреји одведени у унутрашњост Аустрије, углавном у осјечку тврђаву, и заточени. Команданти аустријских јединица су уценили јеврејске заједнице из других градова да дају новац за откуп заточених београдских Јевреја, што је и учињено. После повратка Турака у Београд 1690. године полако се обнављао живот јеврејске заједнице. Приликом нове опсаде Београда 1717. године у аустријском бомбардовању је поново страдао и јеврејски кварт на Дорћолу. У време аустријске управе од 1718. до 1739. године уведене су разне дискриминаторске мере против Јевреја, између осталог, Јеврејима је одузето право да поседују некретнине, а морали су да станују искључиво у делу Београда на обали Дунава.

После Другог српског устанка 1815. године почео је нови успон јеврејске заједнице у Србији. Осим у Београду, веће јеврејске заједнице развијале су се у Нишу, Шапцу, Смедереву, а после балканских ратова 1912/1913. и у Приштини, Битољу, Скопљу и Штипу.

Београдска синагога Сукат Шалом

У Београду су постојале две јеврејске општине: бројнија Сефардска и мања Ашкенаска. Сефардска општина је 1908. године изградила синагогу у Улици цара Уроша, а затим и зграду Општине у Улици краља Петра. Ашкенаска општина је 1925. године изградила синагогу у Космајској улици. Међу значајним јеврејским грађевинама у Београду су и здања друштвених и културних институција, као што су *Онег шабат* и *Јеврејско женско друштво*.

Мапа: Тераформинг © terraforming.org

У Србији су живели већином Јевреји Сефарди који су у наше крајеве стигли још након протеривања из Шпаније. Мања ашкенаска заједница се развила нешто касније, доселивши се углавном из централне и источне Европе, које су биле под Аустроугарском.

Јевреји су се и у Србији претежно бавили трговином и занатима, делом и слободним професијама. На простору данашње Војводине, која је тада била део Аустроугарске, велике јеврејске заједнице су постојале у Новом Саду, Суботици, Сомбору, Великом Бечкерек (данашњи Зрењанин). У другој половини XIX века Јевреји су имали истакнуто место, како у трговини и занатству, тако и у индустрији. Међутим, у Аустроугарској је постојао антисемитизам, који је био изражен и на простору данашње Војводине, међу мађарским, немачким и српским представницима елите.

Јеврејске заједнице на простору Војводине су од друге половине XIX века настојале да свој просперитет истражу и подизањем што лепших синагога. Осим синагога у Новом Саду и Великом Бечкерек (данас Зрењанин), једна од најимпозантнијих је синагога у Суботици подигнута почетком XX века у стилу мађарске сецесије. У Војводини је постојало 78 синагога, од којих су данас остале само три. Многе су уништене за време Другог светског рата, а многе су пропале и срушене током деценија после рата због неодржавања и немара, јер су многе јеврејске заједнице потпуно уништене у Холокаусту, па више није било Јевреја да брину о својим локалним синагогама.

Синагогу у Зрењанину су срушили Немци 1941. године.

Након вишегодишњих радова на рестаурацији, обнављање синагоге у Суботици је завршено 2018. године. Синагога у Суботици један је од најлепших сакралних објеката у Србији и друга највећа синагога у Европи.

Синагога у Суботици данас

Синагога у Панчеву

Синагога у Панчеву изграђена је 1909. године. Била је једна од најлепших зграда и један од симбола града Панчева, као и једна од најлепших синагога у Војводини. Преживели малобројни Јевреји нису били у могућности да одржавају храм, па су га 1955. године поклонили граду на бригу и чување. У наредном периоду синагога је продата, највећим делом срушена, а остаци су оштећени у пожару 2007. године.

Јевреја да врше „ритуална убиства”, односно да убијају хришћанску децу да би њихову крв користили у верском обреду (крвна клевета). У Аустроугарској монархији, у мађарском граду Тиса Еслару, 1883. године чак је вођен и судски процес против Јевреја по оптужби за „ритуално убиство”. Иста оптужба појавила се и 1903. године у Бачком Петровом Селу и Сенти, што је праћено кампањом у мађарској штампи. И поред настојања власти и Православне цркве да их сузбију, и у Србији су се понекад у јавности испољавале традиционалне антијеврејске предрасуде, разна сујеверја, па чак и и оптужбе Јевреја за „ритуално убиство”. Такве оптужбе су се појавиле у Београду 1841, у Нишу 1910, али се убрзо испоставило да су лажне.

Примери антисемитизма у Србији

1 У Београду је 1841. године млади Србин радио као слуга у кући једног Јеврејина. Једног дана изненада је умро у кући свог газде. Пронео се глас да су младића убили Јевреји да би његову крв искористили у „верском ритуалу”. Иако званични полицијски и лекарски извештаји то, наравно, нису потврдили, гласине о „ритуалном убиству” изазвале су нерасположење према Јеврејима, који су се осетили угроженим. Зато се група угледних Јевреја у име целе београдске јеврејске заједнице обратила властима, молећи да се изда указ којим ће се скинути љага са њиховог имена и убудуће спречити овакво сујеверје. Министарство унутрашњих послова је установило да су масу подстицали неки свештеници и ђаци, па су се обратили Министарству просвете, које се опет обратило митрополиту, ректору Лицеја, директору гимназије и учитељима, после чега су се, њиховим настојањима, духови смирили.

2 Крајем маја 1910. године у Нишу се пронео глас да је у кући нишког Јеврејина Давида Нахмијаса убијена девојчица из оближњег села. Маса сељака је покушала да провали у његову кућу и освети смрт девојчице, али је спречена од полиције. Начелник нишког округа је лично уверио масу да је догађај измишљен. Убрзо се испоставило да је оптужба неоснована, јер је девојчица била жива и неповређена.

Први Јеврејин у дипломатској служби Србије био је **Хаим С. Давичо**. Пореклом је из шабачке јеврејске заједнице, а завршио је Велику школу у Београду. Као службеник Министарства иностраних послова био је шеф српске трговинске агенције и конзул Србије у Будимпешти, Риму, Минхену, Солуну, Трсту и Женеви. Сарађивао је у разним српским књижевним часописима, где је објављивао приповетке из јеврејског живота, критике и преводe.

Хаим С. Давичо (1854–1916)

У XIX веку Јевреји су постепено добили пуна грађанска права у већини европских земаља, али то је нешто спорije ишло у југоисточној Европи. Ту су се задржале неке старе антијеврејске предрасуде, међу којима је била и оптужба

ПИТАЊА/ЗАДАЦИ за ученике

1. Закључи какав је био положај Јевреја у Османском царству у односу на положај Јевреја у Западној и Централној Европи.
2. Које су основне одлике свакодневног живота јеврејске заједнице на територији данашње Србије у другој половини XIX и почетком XX века?
3. Пронађи примере Јевреја који су се истакли у јавном и политичком животу нововековне српске државе.
 - а) Истражи у литератури, на интернету и из других извора историјат јеврејске заједнице у твом крају.
 - б) Потражи у литератури, на интернету и из других извора истакнуте личности јеврејског порекла које су обележиле локалну историју твог краја.

5. Јевреји у Европи након револуција и стварања националних држава

У XIX веку у Европи настају и развијају се модерне националне државе, док грађани све више учествују у политичким борбама, првенствено због остваривања грађанских права и слобода. Након Француске револуције из 1789. године, долази до крупних промена у многим европским земљама. Идеје слободе и једнакости су се шириле и преовладале у XIX веку. Постепено и Јевреји у Европи добијају једнака права као и остали грађани. Поједина занимања нису више била резервисана само за хришћане. Јевреји су први пут у историји Старог континента узели активну улогу у друштву, доприневши модернизацијским процесима у Европи.

Револуције и стварање националних држава у XIX веку довеле су до еманципације етничких и мањинских група у Европи. Јеврејима је омогућено да поседују земљу, уђу у државну службу и служе као официри и војсци. Међутим, долази и до појаве нових стереотипа по којима Јевреји „отимају“ послове који су традиционално резервисани за хришћане: финансије, банкарство, трговина, индустрија, медицина, право, новинарство, уметност, музика, књижевност, позориште итд.

Пролеће народа 1848, слика Фредерика Сорија

Широм Европе се буди национална свест и шире се покрети у којима различити народи теже ка стварању сопствених независних и суверених националних држава. Тако се у већим европским градовима развија и покрет чији је политички циљ оснивање јеврејске државе у Палестини. Покрет, познат као **ционизам**, постаће темељ новог јеврејског идентитета, који ће након Другог светског рата бити идеолошка основа стварања државе Израела.

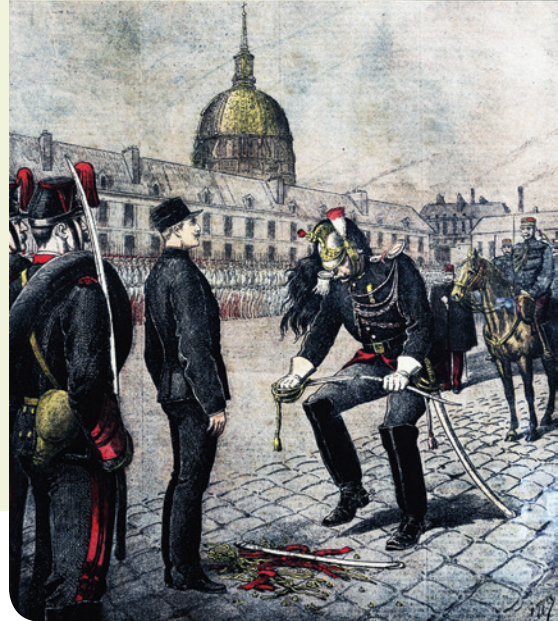
Са друге стране, са настанком нових националистичких и расистичких идеологија, Јевреји су се нашли на удару жестоких антисемитистичких напада. Међу најилустративнијим је свакако такозвана „афера Драјфус“.

У истом периоду настају и нови антисемитистички стереотипи који ће бити касније употребљавани од стране нацистичке пропаганде. У царској Русији почетком XX века појавили су се такозвани „Протоколи сионских мудраца“, књига која описује тобожњу јеврејску заверу о „устпостављању светске владавине“. Иако се убрзо доказало да је фалсификат, ова књига је постала и остала један од симбола савременог антисемитизма.

Први светски рат, који ће између 1914. и 1918. године прогутати милионе људских живота, био је период великих прогона Јевреја. У Русији, око пола милиона Јевреја, који су живели у западним крајевима царства, депортовани су у унутрашњост након што су оптужени да раде у корист немачког непријатеља.

Афера Драјфус носи име по француском официру јеврејског порекла, који је неправедно оптужен 1894. године, а затим и осуђен на доживотну робију због тобожње шпијунаже у корист Немачке. Суђење и затварање Драјфуса, као и јавне демонстрације антисемитизма у Француској у том периоду имале су снажан одјек у европској јавности. Француски писац Емил Зола стао је на страну Драјфуса и написао чувени текст „Оптужујем!” у којем је тражио ревизију процеса. **Алфред Драјфус** је ослобођен свих оптужби и ослобођен 1906. године.

Деградација Алфреда Драјфуса, слика Анри Мејера на насловној страни часописа *Le Petit Journal* (од 13. јануара 1895.) под насловом „Издајник”

„**Протоколи сионских мудраца**”, фалсификовани антисемитистички запис који описује наводну јеврејску заверу да „завладају светом”, први пут је штампан 1903. године у Русији, а затим и широм света, како би се ширила мржња према Јеврејима. Од тада се упорно појављују нова издања. У Краљевини Југославији „Протоколи” су представљени први пут 1925. године у изводима у листу француског монашког реда „Нова ревија” у Макарској, од којих су делови прештампавани у београдском „Политичком гласнику” исте године. Целовито издање штампано је први пут у издању Књижнице „Нове ревије”, Сплит-Шибеник 1929. године.

Јевреји у Србији

Током XIX века је изграђивана национална држава српског народа у чему је учествовала и јеврејска заједница. Јевреји су тада углавном живели у Београду где су сачињавали једну десетину становништва. Јеврејска четврт (махала) налазила се на дунавској страни града, на Дорћолу. Највећи број Јевреја се бавио трговином, много мање занатима, лимарским, кројачким и другим, а временом их је све више било у слободним професијама (лекари и адвокати). У Србији су радиле јеврејске школе, а државна штампарија је штампала и јеврејске књиге. Због притиска српских трговаца, влада је повремено уводила антијеврејске мере и законе, уз остало, и забрану насељавања и поседовања некретнина ван Београда. Заједничка угроженост од турског насиља упућивала је Србе и Јевреје једне на друге, а учешће Јевреја у ратовима за ослобођење допринело је њиховој друштвеној интеграцији и идентификовању као „Срба Мојсијеве вере”. Са стицањем независности Србије 1878. године Јевреји су стекли пуну равноправност што је потврђено уставом из 1888. године. Антисемитистички иступи у јавности и натписи у штампи били су релативно ретки. И у Аустроугарској и у Србији се осетио утицај јеврејског националног покрета, ционизма. Један од претеча ционизма у XIX веку је био рабин Јехуда Хај Алкалај из Земуна. Почетком XX века у Београду је основано прво ционистичко друштво „Цион”, које је водио др Давид Алкалај, учесник првог ционистичког конгреса у Базелу 1897. године.

Теодор Херцл био је новинар, писац и политички активиста који се сматра творцем савременог ционизма. Ционизам је био покрет који је почивао на идеји да Јевреји треба да заснују своју државу, да на то имају право једнако као и сви други народи, да своју државу треба да имају пре свега да би се на тај начин заштитили од вековних прогона и антисемитизма, и да јеврејску државу треба засновати повратком у своју постojбину у Палестини. Теодор Херцл је иницијатор првог Светског ционистичког конгреса у Базелу 1897. године на којем је основана Ционистичка организација. Држава Израел данас сматра Теодора Херцла својим духовним оцем. Фамилија Теодора Херцла и његов отац Јаков били су из Земуна, док је Теодор рођен у Будимпешти. На Јеврејском гробљу у Земуну сачувани су гробови Ривке и Симона Херцла, баке и деде Теодора Херцла. Године 2018. једна улица у Земуну добила је име по Теодору Херцлу.

Теодор Херцл
(1860–1904)

Јевреји су са Србима делили наглашени српски патриотизам што је нарочито било изражено у балканским ратовима и Првом светском рату. Потпоручник Моша Амар из Београда је ослободио Урошевац 1912. године, при чему је погинуо са целом својом јединицом. У Првом светском рату многи Јевреји су се истакли у борбама, или су погинули, или умрли од болести или у аустроугарским логорима. Велики је био и допринос јеврејских лекара, међу њима посебно доктора Аврама Винавера, који је умро од пегавог тифуса. Једна од хероина ових ратова била је добровољна болничарка Нети Мунк, која је одликована Карађорђевог звездом са мачевима.

Наталија Нети Мунк, рођена у Београду као Тајтацк (1864–1924), била је добровољна болничарка у Српско-бугарском рату, оба балканска и у Првом светском рату. За свој хуманитарни рад у рату и у миру одликована је бројним признањима.

Др Давид Албала

Међу храбрим јеврејским борцима у српској војсци је био санитетски капетан доктор Давид Албала. После рањавања и повлачења преко Албаније на Крф, Српска влада га је упутила у мисију у Сједињене Америчке Државе. Велика Британија је 2. новембра 1917. године Балфуровом декларацијом признала право Јеврејима на државу у Палестини. На иницијативу Давида Албале 27. децембра 1917. године Србија је била прва земља која је признала ову декларацију.

Леон Коен, сликар, најзначајнији представник симболизма у Србији; пореклом из старе сефардске београдске породице, живео је на прелазу из XIX у XX век.

Леон Коен, аутопортрет

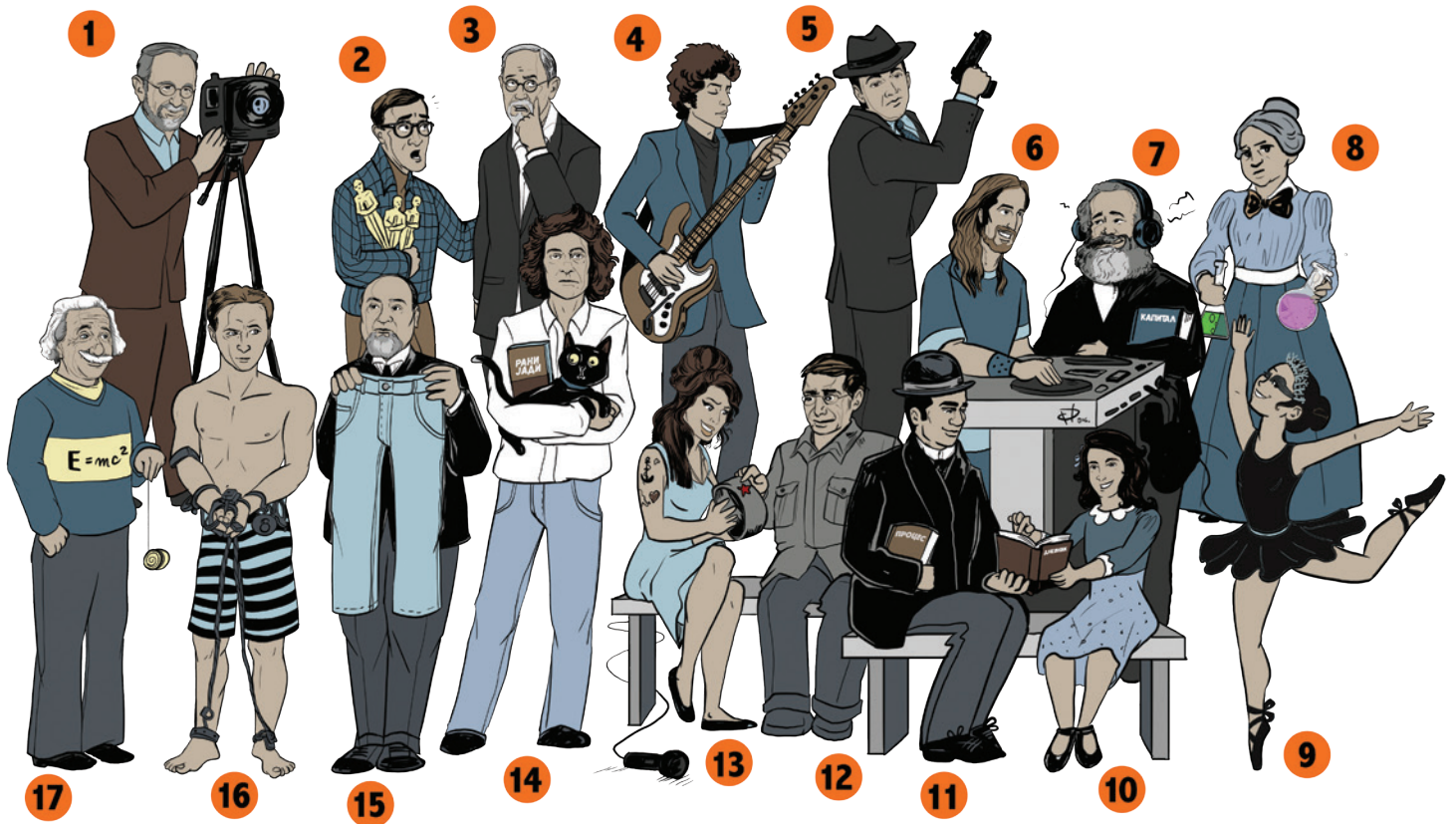
РЕЧНИК

ционизам — Назван по брду Цион (Сион) код Јерусалима, ционизам је национални покрет јеврејског народа који има за циљ стварање слободне и самосталне државе Јевреја на територији на којој су живели пре протеривања и дијаспоре.

ПИТАЊА/ЗАДАЦИ за ученике

1. Како је период револуционарних превирања и јачања грађанског покрета у Европи утицао на положај јеврејске заједнице?
2. Под којим околностима су Јевреји стекли пуну равноправност са осталим грађанима у Србији?
3. Зашто се *Протоколи сионских мудраца* сматрају једним од најпознатијих фалсификата у историји?
4. Ко је стао на страну оптуженог Драјфуса и на који начин се супротставио неправди?

Ko je ko?

Илустрација: Тераформинг © terraforming.org; илустратор: Нада Серафимовић

На илустрацији су разне познате личности јеврејског порекла. Препознај ко је ко.

а) Упиши одговарајући број поред имена. б) Истражи ко су они и по чему су познати.

☐ Карл Маркс	☐ Ана Франк	☐ Франц Кафка	☐ Моша Пијаде	☐ Еми Вајнхаус
☐ Данило Киш	☐ Леви Штраус	☐ Хари Худини	☐ Алберт Ајнштајн	☐ Давид Гуета
☐ Дач Шулиц	☐ Стивен Спилберг	☐ Сигмунд Фројд	☐ Вуди Ален	☐ Марија Кири
	☐ Боб Дилан	☐ Натали Портман		

Истражи и пронађи неку познату (или мање познату) личност јеврејског порекла из твог окружења или шире, из Србије. Представи резултате истраживања.

Аутори: др Милан Кољанин, др Милован Писари, Мишко Станишић, Александар Тодосијевић • **Стручни тим Куће Ане Франк:** Невена Бајалица, др Евелин Ганс, Карен Полак, Јап Тања, др Динке Хондиус • **Сарадници:** Арон Албахари, др Сања Петровић-Тодосијевић, Бранко Ђурић • **Рецензенти:** Ивана Јанковић, Наташа Костић, др Марко Шуица • **Лекторисање и коректура:** Милена Мацура • **Дизајн:** Марио Лампић • **Штампа:** Пропаганда Јовановић, Београд • **Издавач:** Пропаганда Јовановић, Београд

Хвала свима који су учествовали у раду Националне групе за имплементацију пројекта. Посебно се захваљујемо на великој помоћи и значајном доприносу стварању овог материјала: Соњи Виличић, Ани Гибел, Јан Ерик Дубелману, Јелени Јокановић, Илану Кону, Александру Нећаку, Роксанди Нинчић, Ирени Мирковић, Драгани Младеновић-Несторовић, Бојани Перовић, Александри Поповић, Роберту Сабашошу, Даници Стефановић, Биљани Стојановић, Јану Фалбушу, Рубену Фуксу, као и Историјском архиву Београда, Јеврејском историјском музеју у Београду, Крвочној организацији младих Србије КОМС, Тинејџ клубу Јеврејске општине Нови Сад, омладинцима Влади, Златици, Златији, Илији, Матији, Милану, Михајлу и Сари, од којих смо много научили током радионица на Андrevљу.

Публикација „Наставни материјал за борбу против антисемитизма“ сачињена је из три дела: I део: Јеврејски народ и антисемитизам, II део: Холокауст и III део: Никад више, са циљем да се ученици оспособе да препознају како антисемитизам, тако и друге облике нетолеранције и дискриминације, и да науче да им се супротставе.

Публикација је објављена уз помоћ Канцеларије за демократске институције и људска права при ОЕБС-у у оквиру пројекта „Са речи на дела у борби против антисемитизма“. Мишљења и информације које публикација садржи не одражавају нужно политику и ставове Канцеларије.

Директор Завода за унапређивање образовања и васпитања одобрио је издавање и употребу овог додатног наставног средства Решењем број: 1639-3/2018 од 15.10.2018.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
ISBN 978-86-88223-01-0
COBISS.SR-ID 272032524